

הרב שי סימינובסקי

שימוש במסנן מים בשבת

פתיחה

בבתים רבים מותקן מסנן מים לצורך שיפור איכות מי השתייה. מסננים אלו מותקנים כמערכת עצמאית על צנרת המים, או כחלק ממתקן מיני-בר המשמש גם לאספקת מים קרים או חמים. לפני מספר שנים פרסמו כמה מרבני זמננו¹ כי השימוש במסננים אלו בשבת אסור משום איסור ברירה. לפסיקה זו השלכות מרחיקות לכת על אורח החיים וצריכת המים בבתים רבים מאוד. להלן, נברר את אופן סינון המים, ומתוך כך את דין השימוש במים העוברים במערכת הסינון בשבת.

אופן פעולת המסנן

א) מסנן פחם פעיל: המים עוברים דרך גרגירי פחם (המופקים מקליפת עץ שרוף). גרגירי הפחם מלאים נקבוביות המגדילות את שטח הפנים הבא במגע עם המים, וסופח אליו חלקיקים שונים המצויים במים (חלודה, מתכות וכיו"ב). המים המסוננים איכותיים ונקיים יותר. במערכות הביתיות, חוזרים על תהליך הסינון בשלושה מסננים, כאשר בכל מסנן נוסף, דרגת הסינון צפופה יותר² ומעלה את איכות המים.

ב) בחלק מהמערכות, נעשה סינון בעזרת טכנולוגיית אוסמוזה הפוכה, הכוללת הפעלת לחץ על המים המסתננים ומביאה לסינון איכותי עוד יותר. במערכת זו, המים עוברים דרך קרום דק וצפוף, המסנן חלקיקים דקים ביותר.

ג) במתקני 'מיני-בר' הסינון נעשה בדרך כלל באמצעות קרינת אולטרה סגול. בטכנולוגיה זו לא נעשה סינון באמצעות מסנן פיזי, אלא ע"י נטרול של חלקיקים זרים המצויים במים באמצעות הקרינה. במערכת זו לא נדון במאמר זה.

כאשר פותחים את ברז המים, גורמים למים חדשים להיכנס לצנרת ולעבור דרך מערכת המסננים, המנקים את המים מחלקיקי פסולת. ניקוי זה נעשה באמצעות מעבר בתוך גרגירי הפחם וכן ברשת צפופה, ולכאורה זוהי ברירה בשבת שאסורה מן התורה.³ לאחר שימוש של מספר שבועות, מצטברת כמות פסולת משמעותית בתחתית המסנן, והמים השוהים בתוכו נעשים עכורים מאוד. כאשר נכנסים מים חדשים למערכת, הם דוחפים

1. הספר מסנני המים בשבת, מאת הרב ישראל מורגנשטרן, עוסק כולו בנושא זה, ומסקנתו לאסור את השימוש במסנני המים המצויים במיני-ברים ובמטהרי מים (ראה למשל עמ' 12-25); הרב יצחק מרדכי רובין, 'שימוש במסנני מים עם פילטרים בשבת וביום טוב', היכלא, ג (תשע"ג), עמ' קמא-קנב, הרב אופיר מלכא ורבנים נוספים (שם, לאורך הספר).

2. ישנם סוגים שונים של מסננים - מסנן גרגירי פחם ומסנן פחם גושי.

3. שבת עד ע"א וכך נפסק להלכה בשו"ע, או"ח סי' שיט סעי' א.

את המים שהצטברו מקודם, והם מסתננים וממשיכים בדרכם אל הברז - גם בפעולה זו יש לכאורה איסור בורר.

סינון משקים ראויים לשתייה

נאמר במשנה (שבת קלט ע"ב):

נותנים מים על גבי השמרים בשביל שיצולו, ומסננין את היין בסודרים, ובכפיפה מצרית.

ופירש רש"י (שם ד"ה נותנין):

נותנין מים - בשבת, על גבי שמרים הנתונים במשמרת מבעוד יום. נראה שרש"י פירש את המשנה, שלא הזכירה במפורש משמרת,⁴ על פי דברי זעירי בגמרא (שם):

אמר זעירי: נותן אדם יין צלול ומים צלולים לתוך המשמרת, ואינו חושש אבל עכורין, לא.

מפשטות דברי זעירי נראה שמכיוון שהמים צלולים וראויים לשתייה כמות שהם, הרי אין איסור בנתינתם לתוך המשמרת, ואף אם יסתננו עוד יותר. אמנם אם המשקים עכורים, הדבר אסור משום בורר, כפי שנאסר במשנה⁵ לתת שמרים במשמרת בשבת על מנת שיסתנו מהם היין המצוי בהם, משום שסינונם במשמרת מתקנם לשתייה. יסוד זה מבואר עוד בהמשך הגמרא:⁶ אין איסור בסינון משקה עכור, אם אינו מתקן את המשקה לשתייה, משום ששותים אותו כמות שהוא עכור. ולכן מותר לסנן יין בשעת הגתות, שכן רגילים לשתותו גם ללא סינון. נמצא שאין איסור ברירה בסינון משקה, אלא אם כן המשקה הנברר נעשה מתוקן לשתייה על ידי סינון זה - אבל אם היה ראוי לשתייה מלכתחילה, מותר להעבירו במסננת, בין אם היה צלול ונצטלל עוד יותר, ובין אם היה עכור ונצטלל, ובלבד שהיה ראוי לשתייה מלכתחילה, וכן כתב רש"י (שם ד"ה בין הגתות):

בין הגתות שנו - שכל היינות עכורין, ושותין אותם בשמריהם, הלכך אין כאן תיקון, דבלאו הכי משתתי.

בכך מתבאר חידוש נוסף בדין המשנה שפתחנו בו, כאשר נותנים מים על שמרים על מנת שהמים יספחו לתוכם מטעם היין הבלוע השמרים, לאחר מכן יסתננו מחדש ויפרדו מהשמרים, אין בדבר כל איסור, מכיוון שמלכתחילה היו המים ראויים לשתייה, ואם כן נמצא שהסינון לא תיקן בהם דבר, אף על פי שבשלב האמצעי כשהיו מעורבים עם השמרים, בוודאי לא היו ראויים לשתייה עד שיסתננו מחדש. אם כן, למדנו מדברי המשנה והגמרא שני יסודות בדיני בורר במשקים:

4. ואמנם כמה מהראשונים פירשו שמדובר בחבית או בכלי ללא מסננת (המאירי, רבנו יהונתן, הובא בחידושי הר"ן על אתר, ונראה שכך הבין גם הרמב"ם שהביא בהלכותיו רק היתר מים ויין בסודרין ולא במשמרת). ואולם מסתימת דברי הרא"ש, הר"ח והרי"ף שהעתיקו את המשנה כצורתה וסמוך לה את דברי זעירי נראה שלמדו שמקור דברי זעירי במשנה וכפירוש רש"י, וכן כתב במפורש הטור וכן בבית יוסף, ונפסק להלכה בשו"ע וכדלקמן.

5. שבת קלו ע"א, לדעת חכמים, ובגמרא שם מבואר שהאיסור הוא מן התורה.

6. שבת קלט ע"ב.

1) מותר לסנן משקה בכלי, אם אין בכך תיקון, והוא ראוי לשתייה גם לפני הסינון.
 2) מותר לסנן משקה ראוי לשתייה, גם אם בשלב הסינון עצמו הוא נעשה אינו ראוי לשתייה, ואף כשהאדם מעוניין באותו סינון, שעל ידו משתבח המשקה.
 שני יסודות אלו נפסקו להלכה ב'שלחן ערוך' (או"ח סי' שיט סעי' ט-י):
 [ט] משמרת, אפילו תלויה מערב שבת, אסור ליתן בה שמרים. אבל אם נתן בה שמרים מערב שבת, מותר ליתן עליהם מים כדי שיחזרו צלולים לזוב.
 [י] יין או מים שהם צלולים, מותר לסנן במשמרת. הגה: ואף על פי שיש בו קסמין דקין, הואיל וראוין לשתות בלאו הכי (סמ"ג)... ואם הם עכורים, בין מים בין יין, אסור לסננם. ולהרמב"ם, במשמרת אסור ואפילו מים ויין צלולים; ואפילו בסודרים לא התירו אלא בצלולין אבל לא בעכורים.

השלכות לעניין מסננים

על פי יסודות אלו, יש לבחון את פעולת הסינון במסננים הביתיים. לפי המתבאר לעיל יש לבחון את שלבי התהליך:

(א) האם הסינון נעשה במים הראויים לשתייה כמות שהם?
 (ב) האם פעולת הסינון הנעשית במים המצויים במסנן, שלעיתים הם עכורים מאוד, ואינם ראויים לשתייה, נחשבת כבריירה האסורה בשבת?

מים הראויים לשתייה לפני הסינון - ברור שההיתר להשתמש במסננים ייתכן רק כאשר המים ראויים לשתייה, ומקובל לפחות על רוב המשתמשים באותו מקום, לשתותם כמות שהם. אם במקום מסוים מקפידים שלא לשתות מי ברז ללא סינון, אין היתר להשתמש במסנני מים בשבת.⁷ כיום ברוב המקומות אין מקפידים שלא לשתות ישירות מברזי המים. אמנם לדעת הרמב"ם שהובאה ב'שלחן ערוך',⁸ גם משקה ראוי לשתייה, אסור לסנן כדרכו (כגון במשמרת או כל פילטר המיועד לכך), אך ה'משנה ברורה'⁹ כתב שהלכה כדעה הראשונה שב'שלחן ערוך'.

מים הנעכרים ואינם ראויים לשתייה לפני הסינון - לאחר שעברו במסנן כ-200-300 ליטר, מצטבר משקע של הפסולת במסנן, המעורב בכמות המים הממלאת את נפח המסנן. מים אלו אינם ראויים לשתייה במצב זה. כאשר תתחדש הזרימה בצינור, יידחפו המים המלוכלכים שהצטברו במסנן, ימשיכו ויעברו את תהליך הסינון, עד שיזרמו מן הברז כמים נקיים. בסינון מים אלו, ישנו איסור מלאכה של בורר לדעת כמה ממחברי זמננו,¹⁰ שכן עד רגע הסינון היו בלתי ראויים לשתייה, ועם חידוש הזרם עברו סינון גמור המתקן

7. כתבנו בני אותו מקום, על פי המבואר בראשונים (סמ"ג, לאוין סה, עמ' קיה; רשב"א ור"ן, שבת קלט ע"ב), שהזכירו דרך בני אדם באופן כללי וכן כתב המשנה ברורה, סי' שיט ס"ק לה. ואולם עיין ביאור הלכה, סי' שיט סעי' י ד"ה הואיל בשם הפמ"ג, שמשמע שגם אם בני אותו הבית, או אפילו אדם אחד, מקפידים שלא לשתות ממי הברז, אפשר שלא בטלה דעתם, ולגביהם ייחשב כבורר. ומי שהדבר מעשי עבורו, יתייעץ עם רבו למעשה.

8. שו"ע, או"ח סי' שיט סעי' י.

9. משנה ברורה, סי' שיט ס"ק מא.

10. ראה לעיל הערה 1.

אותם לשתייה. אף שבמבט ראשוני נראה שיש צדק בסברה זו, נראה כי יש מספר נימוקים להתיר את הדבר:

א) מצד המציאות, המים המעורבים עם הפסולת אינם מסתננים מתוכה בפני עצמם, אלא רק כאשר מתחילה זרימת מים חדשים, יסתננו גם המים המצויים במסנן. תהליך זה דומה מאוד למקרה שבמשנה, שבו שופכים מים על השמרים על מנת שיצא מהם מעט מהיין הבלוע בהם, ויתערב עם המים הנשפכים עליהם, ואז יסתננו יחד מים צלולים עם היין שיצא מן השמרים, ללא גופם של השמרים. ואף שלכאורה יש בכך ברירה באמצעות המשמרת, שכן רק המים עם היין שבשמרים יעברו במשמרת ללא השמרים עצמם - הדבר מותר, משום שהאדם שפך למשמרת מים ראויים לשתייה, ונמצא שלא תיקן אותם מן הפסולת, אף על פי שבוודאי השביח את המים בעזרת הסינון. לכן, גם אם כתוצאה מהזרמת המים, הסתננו המים העכורים, אין בכך איסור, כיון שפעולת האדם הייתה במים הראויים לשתייה, ונמצא שדין המים העכורים שהסתננו עתה, אינו שונה מדין מעט היין שהיה בלוע בשמרים ונשטף החוצה עם המים ששפך עליהם. כעין הדברים הללו כתב ה'חזון איש' (או"ח סי' נג):

ואם משמרת שעל הברזא תלויה בשביל לסנן המים מן החול - אם רוב בני האדם אינם נמנעים מלשתות המים בלא סינון, מותר, וכדאיתא בשו"ע (שי"ט). אבל אם החול מרובה, שאין הרוב שותין מהן בלא סינון, אסור. ואפילו כשכבר נתקבץ הרבה חול במשמרת, נראה דמותר, ואע"ג דכשבאין המים במשמרת, כבר יש שם חול מרובה, מכל מקום - כיון שהמים הנקלחין על ידי האדם בפתיחת הברזא, הם מים צלולים, אע"ג שאחר כך מתערבים עם החול, וחוזרים ומסתננים, אין זה מלאכת בורה, וכדתנן (קלט, ב) בנותן מים על גבי המשמרת התלויה מערב שבת, כדי שיחזרו השמרים צלולים, ואע"ג דהמים המתערבים עם השמרים וחוזרים ומסתננים, כיון דנתן צלולים, לית לן בה, וכמו שכתב במשנ"ב שם ס"ק ל"ג בשם הלבוש. ואפשר שאין חול מתערב כלל עם המים, אלא החול נכבש ועומד במקומו, ואינו מתערב.

יש ממחברי זמננו¹¹ שטענו שדברי ה'חזון איש' אינם שייכים לדיון בשארית המים שבמסננים, מכיוון שהסינון בפיית הברז מתרחש בבת אחת, דהיינו, המים מגיעים אל המסננת המלאה בכללן וחול, מתערבים בהם, ומיד מסתננים מחדש, אך במסנני הפחם שיש להם כלי קיבול המים נעצרים מזמן לזמן ואח"כ מסתננים מחדש ולכן דינם חמור וחשוב כבורר. בפשטות אף שמדובר בחילוק נכון עובדתית, קשה להביא ממנו ראיה לאיסור, שהרי גם בשפיכת המים על השמרים יוצאים מהם טיפות עם טעם היין מתוכם (שהרי זו מטרת פעולתו) וטיפות אלו בלועות בשמרים זמן רב קודם, וזה גופא מתירה המשנה. ועוד הביאו ראיה שיש להחמיר בברירת אוכלים ששהו בתערובת מדברי שו"ת 'מנחת יצחק'¹² שהתיר לשפוך מים על שקיק תה אף שנכנסים ויוצאים מן השקיק ומסתננים מן התמצית, ע"פ דין המשמרת ופסק ה'חזון איש', ואף על פי כן נטה לאסור את הוצאת שקיק התמצית מן הכוס, משום שבכך גורם לסינון המים המצויים בתמצית

11. ספר מסנני המים בשבת, עמ' 19.

12. שו"ת מנחת יצחק, ח"ד סי' צט.

התה שנשפכים חזרה אל כוס התה, כיוון שכאן הסתלק מעשה הראשון ובא מעשה חדש. ואולם, נראה שיש לחלק בין הוצאת שקיק התמצית לנידון דיין: ה'מנחת יצחק' החמיר כאשר מושך את שקיק התה בעצמו ועושה מעשה בתערובת - מה שאין כן בנידונו שהברירה נעשית מכוח שפיכת מים צלולים למסנן. ופשוט שאילו היה מרים את השמרים מן המשמרת וע"י כך היו מסתננות טיפות יין כלפי מטה, היה מקום לאסור משום בורר וכיו"ב, אילו היה מרוקן את המסנן מתוך טיפות המים שבו, היה מקום לאסור כנ"ל, אבל כאשר תהליך הסינון נעשה אך ורק ע"י הכנסת מים צלולים לתוך המסנן, אין כאן מעשה ברירה כלל, וכפי שכתב ה'חזון איש הנ"ל' 'וכיון שנתן צלולים לית לן בה'.

ב) המים העכורים המצויים במשקע אינם חלק מהותי מתהליך הסינון, אדרבה, ההמלצה של חברות המסננים היא להחליף את המסנן כאשר מתחיל להצטבר משקע משמעותי בדפנות המסנן,¹³ העכירות מתחילה להצטבר רק לאחר סינון משמעותי של כמה מאות ליטרים. ממילא, אין דעתו של המשתמש עליהם אלא על המים החדשים שנכנסים למערכת, והרי זה כמתעסק בעלמא,¹⁴ וגם לסוברים שסינון המים העכורים נחשב כבורר, אין מקום להחשיבו כפסיק רישא, משום שכאמור לעיל, סינון זה אינו חלק הכרחי ומהותי מפעולת סינון המים הצלולים אלא פעולת לוואי שמתרחשת רק לאחר סינון ליטרים רבים של מים הגורמים לריכוז גבוה של פסולת במסנן. ממילא, מזיגת המים נעשית על מנת לשתות את המים הזורמים שנכנסו כרגע למערכת ולא בשביל לסנן את המים העכורים.¹⁵

ג) הגרש"ז אויערבך הסביר את ההיתר להשתמש במעלית שבת גם כאשר כתוצאה מהשימוש במעלית נוצרת אנרגיה חשמלית המשמשת למכשירי חשמל המצויים בקרבת מקום, ע"פ היסוד 'מלאכת מחשבת אסרה תורה'. לפיו, אם התוצאה המתקבלת עם או בלי פעולת האיסור זהה לחלוטין, נמצא שלא הועיל מעשה האיסור ליצירת התוצאה, כיוון שהייתה נעשית בכל מקרה, ועל כן מלכתחילה אין כל איסור במעשה זה - אע"פ שבפועל הוא גורם לתוצאה האסורה.¹⁶ לפי יסוד זה, גם אם נסבור שיש איסור בורר בסינון המים העכורים, הרי שע"פ גדרי 'מלאכת מחשבת', אין כל איסור בפתיחת הברז כיוון שבין כך ובין כך, היו מגיעים לפי הברז מים צלולים, באותה כמות ובאותה עוצמה, ולא הועיל כלום מעשה הברירה כביכול שנעשה מחמתו.

13. כך נאמר לי בשיחה עם אחד המשווקים של מסננים ומערכות טיהור למים.

14. אמנם, יש לעיין האם היתר משום 'מתעסק', מועיל כדי להתיר לכתחילה. יעוין בשו"ת רבי עקיבא איגר, סי' ח, שחידש ש'מתעסק' דינו כעושה עבירה בשוגג אך פטור מחטאת, וראה מה שכתב בעניין פטור משום שלא נעשתה מחשבתו ולא הווי מלאכת מחשבת, שהוא פטור מקיף יותר, ועוד צ"ע. ומכל מקום אין בזה נפקא מינה לעניין הלכה למעשה משום שיש להתיר מן הנימוקים האחרים שציינו, וכפי שהורה לנו למעשה הרב יעקב אריאל.

15. מעין זה כתב הרב יעקב אריאל בתשובה שפורסמה באתר ישיבה:

<https://www.yeshiva.org.il/ask/99789>

16. ראה בהרחבה שמירת שבת כהלכתה, פכ"ג סעי' נח ושם הערה קסו בשם הרש"ז אויערבך שהביא ראיות רבות לדבריו.

מסקנה

במקום שבו נוהגים לשתות ממי הברז גם ללא סינון, ניתן מעיקר הדין להשתמש במים שסוננו במסנני מים מסוג פחם פעיל או אוסמוזה הפוכה. כך הורה לנו למעשה הרב יעקב אריאל שליט"א,¹⁷ ועל פי הוראתו אנו מאשרים במכון צומת, מסנני מים, הפועלים באופן המתואר לעיל.

17. בפגישה עם צוות מכון בראשות הרב מנחם פרל ביום י"ב באלול תשפ"ב - סיכום והקלטת דברי הרב אריאל שמורים במכון צומת. הרב הזכיר בקיצור את הנימוקים שהוזכרו לעיל.